

GIDON LEV

MET JULIE GRAY

Maak er iets
moois van!

Wat een Holocaust-overlevende jou
over **levenslust** kan leren

Gidon Lev en Julie Gray

Maak er iets
moois van

Wat een Holocaustoverlevende jou over
levenslust kan leren

Vertaald door Connie van de Velde

Uitgeverij Mozaïek

Inhoud

Voorwoord	7
1 Mijn verhaal	15
2 Op zoek naar hoop in het donker	30
3 De brokstukken bij elkaar rapen	44
4 Het verleden achter me laten	56
5 Een sprong in het diepe	66
6 Een stem en een reden tot hoop	83
7 Het leven dat je krijgt	99
8 Een getuige van de geschiedenis	112
9 Spreek je uit tegen antisemitisme en haat	124
10 Nepnieuws is oud nieuws	141
11 Leren geloven in mezelf	151
12 Met hart en ziel leven	161
13 Heuvels en dalen	174
14 Zeg ja tegen hoop	186
15 Maak er iets moois van	196
Een woord van dank	207

Voorwoord

Gidon Lev, de kleine jongen die nooit groot werd, doet een dutje in een door de zon gebleekt huisje in de Negevwoestijn, op een paar kilometer van de Egyptische grens. De stoffige woestijnwind fluit door de spleten van ons huisje en doet de palmbladeren op het dak ritselen. Gidon draagt het overhemd met oranje, blauwe en groene ruiten dat hij een paar dagen geleden bij een kringloopwinkel gekocht heeft. Hij kwam ook thuis met een paar stoelen voor de keukentafel en een opscheplepel voor de soep. Shimon Peres heeft ooit in dit huisje gewoond, is ons verteld.

Morgen vieren we Gidons 89e verjaardag, en ik heb hem meegenomen naar de woestijn voor zijn jaarlijkse verjaardagsverrassing. Op eerdere verjaardagen hebben we al eens getokkeld, een tochtje in een luchtballon gemaakt en een indoor vrije val gemaakt, om er een paar te noemen. Gidon heeft nog geen idee wat hem morgen te wachten staat, maar zoals altijd heeft hij er zin in.

Terwijl Gidon daar ligt te slapen, het enige moment op de dag dat hij niet beweegt, kijk ik zoals altijd naar zijn borstkas, om te controleren of die wel op en neer gaat. Hij heeft de laatste tijd veel minder energie. Niet zo vreemd, na bijna negentig jaar voluit leven.

Ik probeer er niet te vaak aan te denken dat ik Gidon nog maar een heel korte tijd te leen heb, maar het is natuurlijk iets wat ik niet kan negeren. Ik heb geprobeerd mezelf voor te bereiden op een leven zonder Gidon, maar ik weet niet of het een zachte landing zal zijn nadat ik al die tijd meegesleept ben in zijn verbazingwekkende wereld.

Gidon heeft me veranderd, en hij heeft me nog niet eens verlaten. Ik denk dat hij me nooit echt zal verlaten.

Aan de vooravond van zijn negentigste levensjaar vraag ik me voor de zoveelste keer af: wat drijft deze man, deze Gidon Lev? Wat heeft hem en mij, dit uiterst zonderlinge koppel, tot dit punt gebracht, op een geitenboerderij in het midden van de woestijn? Hoe ben ik hier beland?

Plotseling opent Gidon met een schalks lachje een van zijn blauwe ogen. 'Ha!' zegt hij en hij lacht, blij dat hij me heeft laten schrikken.

In het najaar van 2017 kreeg ik onverwachts een telefoontje van een oude man, die zei dat hij iemand nodig had die hem kon helpen bij het schrijven van een boek. Hij was een overlevende van de Holocaust, legde hij uit, en hij wilde zijn levensverhaal vertellen. Kon ik hem daarbij helpen? Zouden we een keer samen koffie kunnen drinken? Ik zei ja.

Zoals meestal het geval is bij zulke heel gewone maar mogelijk levensveranderende momenten in ons leven had ik geen idee wat dat ene woordje 'ja' inhield. Vanaf dat eerste kopje koffie is Gidon Lev mijn levenspad in andere banen gaan leiden, en daar gaat hij nog altijd vrolijk mee door.

Toen ik Gidon ontmoette, probeerde ik vergeefs mijn eigen *Eat. Pray. Love*-reis af te leggen, oftewel mezelf 'opnieuw uit te vinden' op een exotische plek. In 2010 pleegde mijn broer zelfmoord en raakte ik volkomen op drift. Oversteltpt door verdriet besloot ik van Los Angeles naar Israël te verhuizen. Ik sprak geen woord Hebreeuws. 'Treurige, incompetente Amerikaanse' stond niet echt op mijn bin-

gokaart na wat ik had doorgemaakt, maar ja.

Wat volgde waren een paar heldhaftige jaren van vrijwilligerswerk, schrijven, nieuwe vrienden maken en spreken in een vreemd en ongetwijfeld tamelijk komisch mengelmoesje van Engels en Hebreeuws. Ik sloeg me erdoorheen. Maar ik ontdekte ook dat je verdriet niet kunt ontlopen. Ik besepte het nog niet, maar ik had een levenspartner nodig, iemand bij wie ik me veilig genoeg kon voelen om mijn verdriet onder ogen te zien, en misschien, heel misschien zelfs weer een doel en hoop te vinden.

Tijdens ons eerste kopje koffie, en ons tweede, zette Gidon Lev mijn vooropgezette ideeën over Holocaustoverlevenden al snel op hun kop, en al helemaal die over oude mensen. Vervolgens lapte hij de in mijn ogen beleefted conversatieregels aan zijn laars. Hij was heel nieuwsgierig en wilde alles van me weten: waarom ik in Israël was, wat er met mijn broer gebeurd was en hoe ik daarmee omging. Gidon legde uit dat het voor hem belangrijk is om van je hart geen moordkuil te maken en nergens doekjes om te winden. Op een of andere manier bezorgde die schaamteloze eerlijkheid me een veilig gevoel. Ik begreep al snel dat ik een rasverteller en menselijke dynamo had ontmoet, die niets liever deed dan de boel een beetje goedmoedig opstoken. Lezer, al toen hij ‘shalom’ zei, was ik om.

Het drong al heel gauw tot ons door dat we als twee druppels water op elkaar leken. Van onze gedeelde waarden tot de vijfsecondenregel en van samen eten met één vork tot onze gezamenlijke liefde voor Simon & Garfunkel; het bond ons heel snel aan elkaar. Een paar maanden na dat eerste kopje koffie trokken we bij elkaar in en daarna schreven we *The True Adventures of Gidon Lev: Rascal. Ho-*

locaust Survivor. Optimist. Ik was Gidons vriendin, zijn levenspartner, zijn redacteur en zijn manager. En hij was de hoofdjusmaker, mijn ad-hochtherapeut en mijn rots.

Sinds dat ene woordje ‘ja’ en dat allesbepalende kopje koffie hebben Gidon en ik de wereld rondgereisd. We ontmoetten deftige hoogwaardigheidsbekleders in Europese steden, legden kransen, verdwaalden op vliegvelden en kibbelden in het pasta- en rijstpad van de supermarkt. We zijn een keer ’s avonds laat op een boerderij in de Golanhoogvlakte met zijn tweeën door een veerooster gezakt. Vraag maar niks.

Van lieverlee heb ik ontdekt dat Gidon net zo onvoorspelbaar is als het weer – ik houd me gewoon vast alsof mijn leven ervan afhangt en volg hem op de voet, verontschuldig me soms en betaal heel vaak de parkeerboetes.

Maar waar hij me het meest mee voor zich inneemt en waar ik verreweg het meest van geniet zijn de kleine momenten, gewoon tussen ons. Zoals die keer dat hij al toeterend en vrolijk zwaaiend aan kwam scheuren in zijn afgereden Suzuki Splash om me op te halen. ‘Gidon, heb je spaghetti gegeten bij de lunch?’ vroeg ik. Om zijn hele mond waren vage sporen van spaghettisaus zichtbaar. ‘Jep,’ zei Gidon. En weg waren we.

Of de keer dat ik rustig zat te werken achter mijn computer toen er plotseling een oorverdovend gekraak en gewrik ergens vanuit het huis klonk. Gidon had besloten de deur uit onze badkamer te halen om te zorgen dat onze nieuwe wasmachine door de deuropening paste. Terwijl ik de ravage overzag en hem ongelovig aankeek, toen hij daar op zijn knieën zat met een koevoet in zijn hand, zei

hij alleen maar: ‘Ik denk niet dat die deur nog teruggeplaatst kan worden, maar maak je niet druk, ik hang wel een douchegordijn op.’

Of toen hij, ondanks mijn halfhartige protest, een ellenlange, dikke boomtak achter onze auto bond en bijna twee kilometer over een zandpad sleepte, zodat we hout zouden hebben voor ons kampvuur. De tak doorboorde ons oliecarter, iets wat we pas de volgende dag ontdekten toen we onze tent naast een populair wandelpad opgezet hadden. We moeten er belachelijk uitgezien hebben toen we in onze pyjama naar het plasje olie onder de auto stonden te kijken, terwijl er wandelaars langsliepen.

Gidon Lev is een soort Peter Pan, een schavuit en soms, ja, soms ook werkelijk onuitstaanbaar. Nee, Gidon, een douchegordijn is geen goede vervanging voor een deur. Toch is Gidons ongebonden, ongefilterde en onstuitbare ziel gewoonweg onweerstaanbaar voor me. En voor veel anderen kennelijk ook.

Gidon wordt regelmatig herkend van zijn socialemedia-accounts, of omdat hij op televisie is geweest. Hij doet wat met mensen. Onlangs sloeg een vrouw in een cafeetje in Krakau haar hand voor haar mond toen ze hem zag. De meeste mensen vragen of ze een selfie met hem mogen maken. Soms omhelzen mensen hem huilend. Dat alles ondergaat Gidon, de kleine jongen die nooit echt groot werd, zonder van de wijs te raken.

Ik heb me vaak afgevraagd hoe het kan dat een man, wiens kindertijd zo totaal anders en zo veel meedogenlozer verlopen is dan de mijne, altijd zo vrolijk kan zijn. Maar dan wijst Gidon me erop dat lijden relatief is. Eenzaamheid kan zeer schrijnend zijn en je hoeft niet in een concentratiekamp te zitten om dat te ervaren. Er zijn duizend-en-een

soorten lijden in de wereld. Gidon beschouwt zichzelf niet als de arbiter of het toonbeeld van lijden. Daarvoor is hij te wijs en te nederig. Maar hij erkent zijn plek in de geschiedenis en de verantwoordelijkheid die daarmee gepaard gaat.

Zolang ik hem ken, probeer ik er al achter te komen wat het toch is wat Gidon zo eindeloos nieuwsgierig, speels, vrolijk en optimistisch maakt. Ik kan alleen maar concluderen dat er een soort magische ‘vitamine G’ door zijn aderen stroomt. Als het kon, zou ik het bottelen, geloof me.

In mijn zoektocht om te begrijpen wat Gidon maakt tot wie hij is, sprak ik met doctor Oded Adomi Leshem, politiek psycholoog en auteur van *Hope Amidst Conflict*. Oded vertelde me dat mensen als Gidon, die onvoorstelbaar lijden ondergaan hebben, vaker hoopvol zijn dan mensen die dat niet hebben meegemaakt. Hoop, legde Oded uit, is net zo noodzakelijk als voedsel en water. In een helder verlichte kamer maakt een kaars niet veel verschil. Maar als die kamer donker is, betekent die kaars alles.

Gidon bracht zijn kindertijd door in het donker. Voor hem is hoop geen mooie slogan voor op een koffiemok, T-shirt of deurmat. Hoop is geen promotieartikel. Voor Gidon is hoop het leven zelf, en daar valt niets aan af te dingen.

Achter Gidons innemende en vrolijke manier van doen is hij natuurlijk een complexe persoonlijkheid. Zijn enthousiaste alles-of-niets karakter kan hem soms wat roekeloos maken, maar hij is ook een heel wijs en geduldig mens – meer dan hij beseft – met een diep medeleven en begrip in die blauwe ogen van hem. Hij is ook absoluut een schavuit, door en door een Tsjech, een man die intens liefheeft, spectaculair faalt en nooit ofte nimmer opgeeft.

Terwijl we aan dit boek werkten, hoopten we allebei op betere tijden. Het was in ieder opzicht een moeilijke en zelfs belachelijke tijd om een boek over hoop en niet opgeven te schrijven. Het was een angstaanjagende tijd om over antisemitisme en nepnieuws te schrijven. Maar het was ook precies het juiste moment. In dit boek mijmert Gidon niet over hoop en verbetering vanuit het comfort van tijd of afstand. Hij brengt de noodzaak van hoop in zijn leven tot uitdrukking in het hier en nu.

Mijn verhaal

Karlovy Vary is een bescheiden stadje, genesteld tussen beboste heuvels en stromende riviertjes. De lucht is er fris en koud. De wind voert de geuren van het bos mee, van pijnbomen en gevallen blad. De prachtige rivier de Teplá stroomt dwars door de stad en hier en daar zijn bruggetjes. Er zijn ook warme mineraalbronnen en vroeger kwamen er vanuit heel Europa mensen om te kuren in dit water.

In 1935 werd ik in dit mooie stadje geboren. Op dat moment lag het nog in TsjechoSlowakije. Het huis waar mijn familie woonde, is uiteraard allang weg.

Als ik mensen mijn verhaal vertel, praat ik altijd eerst over Karlovy Vary, niet omdat ik daar geboren ben, maar omdat ik mijn jeugd op die prachtige plek zou hebben doorgebracht als de oorlog niet was uitgebroken.

Pas veertig jaar nadat ik was bevrijd uit Theresienstadt kon ik het aan om mijn verhaal te vertellen en toen ik het uiteindelijk deed, was het aan de minst waarschijnlijke groep die ik me ooit had kunnen voorstellen: een groep Duitse middelbareschoolleerlingen, van wie de grootouders misschien wel nazi's waren geweest.

Het voelde vreemd en in het begin was ik natuurlijk zenuwachtig, maar op een of andere manier was het goed

voor me om eindelijk mijn herinneringen aan mijn kindertijd en mijn familie – waarvan sommige heel pijnlijk zijn – te delen. En ik denk dat het ook goed was voor de leerlingen. We deelden een geschiedenis en moesten die allemaal onder ogen zien.

De Duitse leerlingen bezochten Israël als onderdeel van een zogenaamd zusterstadprogramma. Dit was in 1985 of zo. Ik herinner me nog wel dat sommige mensen in onze gemeenschap erg gekant waren tegen dit bezoek; ze wilden geen Duitsers in onze stad omdat ze vreselijk hadden geleden door de nazi's. Maar het gemeentebestuur van het in Noord-Israël gelegen Nof HaGalil, waar ik woonde, hield voet bij stuk. Ik was daar blij om. Ik was van mening dat het nieuwe tijden waren, met nieuwe relaties, en dat we moesten proberen om verder te gaan.

Ik raakte betrokken bij het bezoek van de studenten, omdat ik in het wijkcentrum les gaf in Israëlische volksdansen. De mensen van het gemeentebestuur kenden me en wisten dat ik Duits sprak – misschien niet perfect, maar goed genoeg. Daarom vroegen ze me om met de Duitse leerlingen mee te gaan en voor hen te vertalen als ze de bezienswaardigheden bezochten. Ik vond het een geweldig idee en stemde er meteen mee in. Het klonk leuk!

De leerlingen, hun directeur en ik trokken samen langs alle mooie plekken in Galilea. We bezochten de Hulavallei, een heel groot natuurreservaat waar miljoenen trekvogels ieder jaar foerageren, en we gingen naar de Golanhoogvlakte. We leidden hen ook rond langs het Meer van Galilea en namen hen mee naar plaatsen als Tiberias, Kapernaüm en de Berg der Zaligsprekingen. Ik weet zeker dat het voor die leerlingen de reis van hun leven was. Ik genoot ervan en ik vond het fijn om hen te leren kennen tijdens onze reis door dit land dat ik liefheb. Het was psychisch ook goed voor me om op te trekken met Duitsers van een nieuwe generatie.

Een paar dagen voordat de leerlingen terug zouden gaan naar Duitsland, vroeg de directeur van hun school, die gehoord had dat ik een Holocaustoverlevende was, of ik bereid was om met de leerlingen over mijn ervaringen tijdens de oorlog te praten. Ik was daar een beetje huiverig voor. Ik had met de jongeren rondgereisd en hen een beetje leren kennen, maar ik had mijn verhaal nog nooit aan een groep verteld. Ik wist niet welke emoties dat bij me los zou maken. Maar ik dacht: ach, waarom ook niet? Waag de sprong in het diepe, Gidon Lev!

Ik begon gewoon bij het begin en vertelde hun mijn verhaal.

Mijn vader Arnošt Löw werd in 1903 geboren in Mošt, in de buurt van Karlovy Vary, in wat toen Bohemen heette. Mijn vader en zijn vader (mijn grootvader Alfred) hadden een schroothandel, die het heel goed deed, omdat in die tijd veel fabrieken openden, failliet gingen en dan hun machineonderdelen moesten verkopen. Mijn vader werd voorgesteld aan mijn moeder door mijn oudoom Gustav, die in Karlovy Vary een kleine winkel in elektrische apparaten had, waar mijn vader vaste klant was.

Mijn moeder Doris werd in 1912 geboren in Karlovy Vary, maar het grootste deel van haar familie woonde in Wenen. Mijn moeders vader, Fritz Samish, woonde ook in Karlovy Vary, met zijn tweede vrouw Elsa en hun zoon Carl Heinz, mijn moeders halfbroer.

Mijn grootvader Fritz had in de Eerste Wereldoorlog aan het oostfront gevochten voor het Oostenrijks-Hongaarse rijk, en had daar zelfs meer dan een jaar krijgsgevangen gezeten. Hij ontving een medaille voor betoonde moed van de Duitsers, waardoor hij zich heel veilig voelde. De Duitsers konden beslist nooit iets tegen hem hebben.

Voor de Eerste Wereldoorlog was mijn grootvader manager bij een particuliere bank, en hij werd verliefd op de dochter van de bankeigenaar, mijn grootmoeder Liesel. Ze was een heel mooie, levendige, vlotte vrouw. Mijn oudste dochter Maya lijkt een beetje op haar. In het Tsjechisch was Liesels naam Eliška.

Veel van mijn familieleden hadden twee verschillende namen. Een Tsjechische en een Duitse. De Tsjechische naam van mijn grootvader was Bedrich, maar in het Duits heette hij Friedrich, of Fritz. De Tsjechische naam van mijn vader was Arnošt, maar in het Duits was het Ernst. Mijn overgrootmoeder heette Ružena, maar in het Duits Rosa, wat in beide talen 'roos' betekent.

Vanwege de roerige geschiedenis en de strijd over welk deel van het voormalige Oostenrijks-Hongaarse rijk aan wie toebehoorde, werd ik geboren in wat de Tsjechen Bohemen noemden, maar wat de Duitsers kenden als 'Sudetenland'. In dit Sudetenland woonden zowel Duitsers als Tsjechen. Twee culturen leefden er naast elkaar.

In het algemeen leefden de Duitsers die in Tsjechoslowakije woonden en hun Tsjechische burens vredig samen, maar er was wel sprake van onderhuidse spanning, omdat veel Duitsers vonden dat dit deel van Tsjechoslowakije eigenlijk van hen was. De Duitse cultuur was enigszins dominant, omdat er veel meer Duitsers dan Tsjechen woonden. Bij mij thuis spraken we voornamelijk Duits, hoewel we ook Tsjechisch spraken. Duits werd als een 'hogere', meer ontwikkelde taal beschouwd. Ik heb nog een heel oud Joods gebedenboek, dat van een van mijn overgrootmoeders geweest is. Het is gedrukt in Praag en geschreven in het Duits. Ik heb me er altijd over verbaasd dat het niet in het Hebreeuws of Jiddisch of Tsjechisch geschreven is, maar in het Duits.

★★★

Als kind was ik me slechts vaag bewust dat ik Joods was. Toen ik drie was, wist ik nog niet echt wat het betekende. Wij waren een overwegend seculiere familie, vierden Chanoeeka door de kaarsen aan te steken, maar we hadden tegelijkertijd ook een kerstboom. We vierden Rosj Hasjana, Joods Nieuwjaar, en Jom Kipoer, Grote Verzoendag. De meeste Joden in Tsjechoslowakije waren seculier en geïntegreerd in de bestaande maatschappij.

Hoewel ik maar een paar kleine herinneringen heb aan mijn leven in Karlovy Vary van voor de oorlog, koester ik de flarden die ik heb heel erg. Zo herinner ik me de grote Duitse herder die de schroothandel van mijn familie bewaakte. Op een dag kwam ik te dicht bij hem. Mijn moeder waarschuwde me en pakte mijn hand. De hond blafte zo verschrikkelijk dat hij me de stuipen op het lijf joeg. Ik herinner me ook dat ik aan de tafel zat en dat mijn moeder me een porseleinen eierdopje gaf met een konijnenfiguurtje eraan. Ik was net zo dol op het zachtgekookt eitje als op het eierdopje zelf; het konijntje leek een beetje op een paashaas. En ik herinner me mijn prachtige, rode driewieler met zwarte handvaten. Die had ik voor mijn derde verjaardag gekregen en ik reed er de hele dag op. Mijn moeder vroeg altijd: ‘Wil je er in je bed ook op rijden?’ Ik dacht: als dat zou kunnen!

Maar plotseling, in september 1938, veranderde alles. Adolf Hitler, de Britse premier Neville Chamberlain, de fascistische Italiaanse leider Benito Mussolini en Édouard Daladier, de Franse premier, tekenden het Verdrag van München. Hitler wilde het Sudetenland inlijven bij het Groot-Germaanse Rijk. Omdat Hitler het bestaan van Tsjechoslowakije niet erkende, waren er geen Tsjechische afgevaardigden bij de top aanwezig.

Mijn familie kon niet weten dat dit het begin van het einde was. Soms vraag ik me af hoe anders mijn leven zou zijn verlopen als dat nooit gebeurd was. Tot op de dag

van vandaag ben ik kwaad en voel ik me verraden door de wereld, maar vooral door Engeland en Frankrijk, die dachten Hitler tevreden te stellen door hem het Sudetenland te geven. Kort nadat het verdrag getekend was, drong de Wehrmacht, het Duitse leger, Tsjechoslowakije binnen, zonder dat er een schot gelost werd, omdat het Tsjechische leger als onderdeel van het verdrag de opdracht had gekregen de wapens neer te leggen.

Chamberlain, die de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog met eigen ogen had gezien, wilde koste wat kost een volgende oorlog voorkomen. Maar om dat te doen moest hij zijn ogen en oren sluiten en zijn verstand uitschakelen, want iedereen wist dat de Duitse oorlogsindustrie dubbele en zelfs driedubbele hoeveelheden wapens en munitie produceerde, en niet ter verdediging, aangezien niemand Duitsland bedreigde, zelfs de Russen in het oosten niet.

Onmiddellijk na het Verdrag van München werden Joden in Sudetenland het doelwit. Ze werden ontslagen uit alle overheidsbetrekkingen. Docenten, artsen, advocaten, ze verloren allemaal hun baan. Er vonden plunderingen en pogroms plaats. De synagoge van Karlovy Vary werd in brand gestoken. In feite maakten de Duitsers het in deze periode, aan het eind van 1938, voor de Joden in Sudetenland onmogelijk om een normaal leven te leiden. Geen enkele Jood voelde zich veilig. Joden hadden geen recht om te werken en geen recht om te verkopen, te kopen of te handelen. Om kort te gaan: de Joden in Sudetenland hadden geen rechten en geen toekomst. Er was zo veel onzekerheid, angst en geweld.

Omdat ik nog maar drie was, wist ik natuurlijk niet wat er aan de hand was. De kinderjuffrouw die op me paste, weigerde nog langer voor ons te werken, omdat we Joden waren. Of misschien was ze bang om voor ons te werken, dat zal ik nooit weten. Hoe dan ook, ze ging weg en dat was het dan.

Net als vele anderen besloot mijn familie naar Praag te vluchten, omdat ze dachten dat dat een veilige haven voor Joden zou zijn. Praag lag tenslotte nog altijd in democratisch Tsjechoslowakije. Maar dat was dwaas en ijdele hoop. Zo'n tweeduizend Joden ontsnapten in die tijd uit Karlovy Vary, waaronder mijn familie. Na de oorlog keerden er slechts vijfentwintig terug.

We verlieten Karlovy Vary 's avonds laat. Mijn ouders, mijn oma Theresie en opa Alfred en ik. Er ging een nachttrein van Karlovy Vary naar Praag, dat op ongeveer anderhalf uur afstand lag. Ik herinner me dat het een koude avond was. We namen mee wat we konden dragen: koffers, slaapzakken en rugzakken. Ik had natuurlijk de rode driewieler, waaraan ik zo verknocht was, bij me. Maar toen we in de trein stapten, zeiden mijn ouders opeens (zo leek het voor mij tenminste) dat ik mijn driewieler niet mee kon nemen, omdat we te veel spullen hadden en er gewoon geen ruimte voor was. Voor mij was dat een schokkende mededeling.

Mijn opa Alfred probeerde mijn ouders over te halen om me de driewieler te laten meenemen en hij bood aan hem zelf te dragen. Maar mijn ouders stonden het niet toe. Tot op de dag van vandaag herinner ik me het gevoel van wanhoop; ik voel het nog. Ik huilde, ik smeekte, ik probeerde ze over te halen, maar het antwoord was en bleef 'nein'. Mijn rode driewieler bleef achter op het station. Hopelijk zou iemand hem vinden en er net zo van genieten als ik. Mijn ouders zeiden dat ik in Praag een ander driewielertje zou krijgen. Wisten ze toen dat dat nooit zou gebeuren? In zekere zin markeerde dat moment het begin van het einde van mijn kindertijd. Natuurlijk realiseerde ik me dat toen niet. Ik begreep niet waarom we naar Praag moesten. Ik begreep niet waarom we niet in Karlovy Vary konden blijven wonen.

Praag was volstrekt onbekend terrein voor me. Verge-

leken met waar ik vandaan kwam, was het een grote stad. Het voelde vreemd en ongestvrij en ik was heel boos en verdrietig. We namen onze intrek in een klein appartement met een keuken, een woonkamer en een paar slaapkamers. We hadden onze spullen niet, omdat de verhuizer die mijn ouders betaald hadden om onze spullen van Karlovy Vary naar Praag te brengen nooit kwam opdagen.

Daar zaten we dan, vijf mensen in dat kleine flatje op de derde verdieping op Italská nummer 7. Het was niet ver van Václavské Náměstí, een van de grote stadspleinen, dicht bij het centrum van de stad. Mijn oma Theresie was heel ziek. Ze lag altijd in bed en moest dag en nacht verzorgd worden. Ze had haar eigen kamer, dus mijn moeder, vader, opa en ik deelden op een of andere manier de twee andere kamers.

Ik was te jong om te begrijpen wat er gebeurde, maar ik herinner me wel dat er veel spanning in huis was. Wat moeten mijn ouders bezorgd, radeloos en bang zijn geweest. Als ik daar nu als volwassene en vader van mijn kinderen over nadenk, vind ik dat heel pijnlijk en kan ik me niet voorstellen onder welke druk ze gebukt moeten zijn gegaan.

Een paar jaar geleden ging ik terug naar datzelfde appartement. Mijn zoon Asher was bij me, en Julie ook. Ik wilde het appartement weer zien. Asher klopte aan, en een heel vriendelijke vrouw deed open. Ze nodigde ons niet binnen uit, maar ze was wel vriendelijk. We voerden maar een kort gesprekje. Ik wilde dat ik het vanbinnen had kunnen zien, maar het moet denk ik heel vreemd zijn geweest om zoveel jaar later wildvreemde mensen aan de deur te krijgen, zonder te weten wat ze willen en wat je tegen hen moet zeggen.

Binnenkort worden er stolpersteinen in het trottoir voor

Italská 7 geplaatst, een voor mijn vader en een voor mijn opa. Als u ooit Praag bezoekt, dan hoop ik dat u tijd hebt om ze te gaan bekijken.

Stolperstein is Duits voor 'struikelsteen'. Het zijn in het trottoir gemetselde stenen met een bronzen naamplaatje, die de plekken markeren waar Joodse mensen woonden voor ze weggevoerd werden naar concentratiekampen waar ze vermoord werden in de gaskamers, door vuurpelotons, door uithongering of door uitputting. In heel Europa zijn struikelstenen te vinden en dat is in mijn ogen zowel verdrietig als mooi. Verdrietig dat het er zo veel zijn, maar mooi dat die plekken gemarkeerd worden. Nog niet zo lang geleden las ik in de krant een artikel over het idee om ook op andere plekken dergelijke gedenktekens te plaatsen, zoals bijvoorbeeld in Amerika, om te laten zien waar er slavenmarkten en andere vreselijke dingen zijn geweest. Dat vind ik een heel goed idee.

Ik heb wel een paar herinneringen aan onze tijd in Praag. Ik kan me herinneren dat ik op een dag thuiskwam van een wandeling met mijn opa en mijn vader op de stoep zag staan met een vrouw, die boos was en naar hem schreeuwde. Het bleek dat er een kussen uit ons raam gevallen was en dat haar bijna geraakt had. Mijn vader putte zich uit in verontschuldigen en probeerde haar te kalmeren. Ik begreep niet wat er gebeurde. Toen ging mijn vader weer naar boven, met het kussen in beide handen geklemd. Hij was heel boos op mijn moeder. Ik had hem nog nooit zo kwaad gezien. Het bleek dat mijn moeder het beddengoed gelucht had in het raamkozijn, zoals ze altijd deed, en dat een van de kussens was gevallen, misschien door een sterke windvlaag. Wat mijn moeder niet wist, was dat mijn vader en opa heel veel contanten in dat specifieke kussen hadden

verborgen om het veilig te bewaren, aangezien de nazi's beslag gelegd hadden op alle bankrekeningen en het geld overgeschreven hadden naar het Derde Rijk. Daarna was mijn moeder heel voorzichtig met het beddengoed en werd dat kussen nooit meer in het raam gelucht!

Vanwege de restricties tegen de Joden konden mijn vader en grootvader niet werken in Praag. Dus een van de grootste zorgen was hoe we aan geld moesten komen om eten te kopen en te betalen voor huur, elektriciteit en water. In deze schrijnende situatie besloten mijn ouders dat mijn moeder haar oude beroep van hoedenmaakster weer op zou nemen. Ze zette een tafel met een naaimachine neer en hing wat planken op en maakte prachtige hoeden voor welgestelde Tsjechische dames. Ze leerde me naaien en ik herinner me dat ik op een klein krukje naast haar kleertjes naaide voor mijn pop.

Natuurlijk kookte mijn moeder in dat appartement voor ons allemaal. Een grappig verhaal dat me overgeleverd is, is dat mijn moeder na haar huwelijk moest leren koken. Dat had ze nog niet eerder gedaan. Mijn vader ging altijd naar het huis van zijn moeder Theresie. Zij kon geweldig koken. Hij at bij haar, omdat mijn moeder niet kon koken. Maar op een dag zei mijn oma tegen mijn vader: 'Nu is het welletjes! Je vrouw moet leren koken en vanaf nu eet je haar eten!'

De laatste familiefoto die ik van mijn ouders en mij samen heb, moet genomen zijn vlak voor de vreselijke restricties voor de Joden ingingen. Het is een foto waarop we met zijn drietjes zwemmen in de rivier de Vltava, die door Praag stroomt. Mijn vader draagt zo'n gek, ouderwets badpak met een bandje over een schouder. Op de foto kom ik uit het water en mijn moeder helpt me. Ik ben blij dat ik de foto heb, want ik kan me die zorgeloze dag totaal niet herinneren.

★★★

‘Voor mij zijn moeilijke tijden als verstoppertje – waar is de oplossing, waar is de hoop? We kunnen het zoeken naar deze dingen nooit opgeven, want ze wachten gewoon om gevonden te worden.’

In *Maak er iets moois van* deelt Gidon Lev, een overlevende van de Holocaust, zijn levensverhaal. Hij zat vier jaar lang gevangen in concentratiekamp Theresienstadt en verloor 26 familieleden. Ondanks deze donkere periode in zijn leven is Gidon een zelfverklaarde optimist en een grote bron van inspiratie geworden.

Met ontwapenende eerlijkheid vertelt Gidon over zijn passies: dans, voetbal en zijn geliefde gezin. Hij spreekt over het verlies van zijn vrouw Susan en het geluk dat hij op zijn 82^e onverwachts opnieuw vond met zijn nieuwe partner Julie.

Dit boek biedt troost en bemoediging voor eenieder die met tegenslagen te maken heeft. Gidons boodschap is eenvoudig, maar krachtig: het leven is wat je er zelf van maakt. Zijn verhaal helpt je om hoop te vinden, zelfs in de donkerste momenten, en om met nieuwe ogen naar je eigen uitdagingen te kijken.

GIDON LEV werd in 1935 geboren in Tsjechië. Hij werd op 6-jarige leeftijd gedeporteerd naar concentratiekamp Theresienstadt en leefde in het kamp tot de bevrijding in mei 1945. Zelfs op hoge leeftijd zet Gidon zich actief in voor Holocaust-educatie en mensenrechten.

NUR 402

www.uitgeverijmozaiek.nl